

Тринус О.В.
м. Київ, Україна

ІДЕЇ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ О.Ф. МУЗИЧЕНКА

*«Для однієї людини — це ваза, яку вчитель наповнює
плодами, а для інших — це іскра, яка розгорається у
полум'я.*

*Справа вчителя — роздувати та підкидати хмиз,
що охоплюється полум'ям та
перероблюється у калорії тепла,
та щоб не було підкидано,
все переплавляється в нові сполучення»*

О.Ф. Музиченко

Люди, які здатні до розвитку та прийняття нестандартних рішень, - найважливіший капітал сучасного суспільства та суспільства майбутнього. Щоб жити в сучасному світі необхідно сформувати у випускника школи здатність, що дозволить йому в майбутньому самостійно вирішувати проблеми професійного та соціального самоствердження.

Після розпаду СРСР Україна, ж і інші колишні радянські республіки, почала будувати власну систему освіти й за останні 10-20 років українська освіта зазнала значних змін і перетворень. Водночас слід зауважити, що суттєвих позитивних результатів ці процеси не додали. Це, насамперед, характеризується різким падінням рівня інтелектуальної підготовки випускників шкіл. Вирішити проблему дійсної перебудови загальноосвітньої школи може перехід до розвивального навчання.

Розвивальне навчання в сучасній школі - це навчання, зміст, методи та форми якого прямоорієнтовані на закономірності розвитку. Принципова особливість такого навчання полягає в тому, що навчальна діяльність школяра розглядається як особлива форма його активності, що спрямована на перетворення його на суб'єкт навчання. Саме участь учня в навчальному процесі в якості активного суб'єкта навчання відмежовує розвивальне навчання від усіх інших його видів і форм, де учень є об'єктом педагогічних (навчальних) дій вчителя [6]-

Основи навчальної діяльності людини, як форми її саморозвитку, іншими словами «вміння навчатися», повинні бути сформованими у молодшому шкільному віці. Саме в період з 7 до 10 років закладається фундамент освіти сучасної людини [1, с.28]. У творчому зростанні особистості важливим періодом є рання юність, оскільки саме в цьому віці здобувається певний психічний і фізичний досвід. Старшокласник перебуває на порозі самостійного трудового життя, свого виявлення в суспільстві. Визначальним у становленні особистості старшокласника є соціальне самовизначення — пріоритетна спрямованість і мотиви діяльності, від змісту та характеру яких залежать успішність навчання і подальша діяльність [5,с.7]. Забезпечення умов для цього є основною метою розвивального навчання.

Розв'язання зазначених завдань вимагає науково-теоретичного обґрунтування інноваційних підходів до розбудови національної системи освіти, поєднання теоретичних і практичних пошуків з ретроспективним аналізом розвитку педагогічної думки, тим паче, що історично розвивальне навчання бере початок з часів глибокої давнини.

Мета нашої статті - проаналізувати педагогічні ідеї О. Музиченка про зміст освіти, методи навчання, форми навчального спілкування, що забезпечують розумовий розвиток учня, розвиток його самодіяльності.

Проблеми розвивального навчання досліджували: Л. Занков, Д. Ельконін, В. Давидов, А. Матюшкін, Д. Вількєєв, М. Махмутов, І. Волков, Г. Селевко, П. Блонський, М. Данілов, Б. Єсіпов, І. Лернер, О. Дусавицький, В. Паламарчук, В. Репкін та ін.

Історично розвивальне навчання бере початок ще в сократівських бесідах, принципах дидактики Я. Коменського, ідей «саморозвитку» та «самодіяльності» Ж. Руссо, логічних вправах І. Песталоцці, ідей всебічного розвитку дитини А. Дистервега, в першій антропології К. Ушинського, концепції розумового виховання С. Русової, моделі розумового виховання Г. Ващенко, у витоків теоретичного обґрунтування розвивального навчання стояв

В. Вахтеров, Л. Виготський декларував, що «навчання повинно тягнути за собою розвиток» [5, с.8]. Особливу роль у розвитку розумових здібностей учня, розвитку його навчально-пізнавальних інтересів відзначили українські педагоги першої третини ХХ століття. Серед них чільне місце належить Олександрові Федоровичу Музиченку - талановитій людині, професору педагогіки, методисту, дидакту, громадянському діячу, педагогу - імпресіоністу, як називали його колеги.

Він так формулює *концепцію розвитку школи*: «Виховання і навчання повинні творитися з середини учня, а не ззовні, виховання і навчання повинні складатися не з зовнішнього впливу вчителя на учня, а з діяльності самого учня». Професійністю вчителя вчений вважає розвиток творчого потенціалу учнів і вимагає від нього не «давати дітям готову правду», а допомогти їм знайти «шлях до правди», використовуючи механізм: прагнення до дії - через інтерес — до виявлення волі. Вдале розв'язання проблеми, відкриття істини забезпечує нове, ширше розуміння дійсності, що викликає в учневі почуття задоволення від процесу навчання і є джерелом *мотивації навчання*[4, с.8].

Метою освіти він вважає розвиток самостійності мислення, чіткий погляд на здобуття знань й ознайомлення з природним зв'язком явищ. Мета розкривається в *завданнях, які постають перед школою*: «Школа повинна не стільки дати певний круг знань, скільки збільшити загальну психічну працездатність дитини, утворити на цій ґрунті вільну розвинену особудворчу індивідуальність шляхом перетворення діяльності дитини в самодіяльність, дисципліну- в самодисципліну»[4, с. 15].

Основним компонентом змісту навчання, на думку О. Музиченка, є конкретне знання, що повинен одержати учень і яке є передумовою та основою для розвитку мислення. За словами вченого мислити або «вміти думати» - значить встановлювати взаємозв'язки, зіставляти, порівнювати, робити висновки та використовувати на практиці одержане нове знання. Однак не треба думати, що всі конкретні знання учню повинен дати вчитель чи книга. «Факти знання з'єднані, пов'язані між собою, вплетені в усе навколишнє життя. Треба тільки навчитися тій вмільї грі вчених, які вміють взяти зі спостережень за життям ці знання», - пише науковець [3, с. 8]. При цьому «учень ставиться на стан дослідника, що дає йому змогу знаходити наукові факти, замість того, щоб тільки про них чути»[4, с. 30], Іншими словами, учень відтворює основні /моменти наукового дослідження. У підтвердження думок О. Музиченка близькість структури і логіки наукового пошуку учня та вченого відзначають і сучасні науковці. Так, З. Калмикова вважає, що з психологічного погляду немає принципових відмінностей між продуктивним мисленням. ученого, який відкриває нові, ще не відомі людству закономірності навколишнього світу, й учня, який відкриває нове лише для себе самого, тому що в основі відкриття лежать загальні психічні закономірності [2, с. 18], -

Наведемо приклад одержання нового конкретного знання та використання його для розвитку узагальнюючого абстрактного мислення. Олександр Федорович описує випадок, коли учням у зв'язку з комплексним завданням пропонується виміряти довжину шкільного паркану. Якщо на першу пропозицію - виміряти його метром — учитель відповість згодою, буде добуто конкретне знання, але зовсім не задіяний творчий потенціал учнів. Якщо вчитель запропонує на цьому етапі використати всі можливі способи вимірювання перед тим, як

почати сам процес, то мабуть виявиться, що в даних обставинах вимірювання метром - недоцільно. При цьому учням доведеться подумати і про конкретне, і про загальне. Пропонуючи різні варіанти вимірювання, діти розуміють, що виміряти можна кроками, мотузкою, метром, палицею та стикаються з проблемою: використати всі можливі способи вимірювання чи один?, який саме?. Її вирішення дозволяє учням зробити узагальнюючий висновок: конкретний спосіб вимірювання залежить від конкретної мети, конкретних обставин. Якщо потрібно було б точно виміряти кімнату знадобився б метр, приблизно виміряти, але скоріше - достатньо було б кроками; довгий паркан або вулицю (якщо немає метру) доцільно виміряти довгою мотузкою, а якщо під руками нічого немає - будь-якою палицею, а в класі їх довжину перевести у метри. Після цих теоретичних міркувань прийняття рішення здійснюється на практиці, в результаті чого отримується точне нове знання (довжина шкільного паркану) [3, с.8].

Необхідність організації дослідницької діяльності учнів у процесі розвитку розумових здібностей визначає своєрідність методів навчання. Проблема методу навчання, на думку О. Музиченка, має надзвичайно важливе значення в Україні та має не тільки педагогічне, але і культурно-історичне значення. Учений підкреслює, що після здобуття загальної освіти дитина вже в 15 років повинна зайнятися спеціальною роботою в профшколі. Тобто до цього часу вона повинна одержати повноцінну розумову підготовку. Перешкодою на цьому шляху стає занадто ранній вік, тому що період фізичного дозрівання (12-14 років) ослаблює розумово-вольову сферу організму. Учень ще не вийшов із стадії конкретного мислення, а розумові дії потребують розвитку абстрактного мислення та небезпечні, якщо вводяться передчасно. Ставкою в цьому питанні «є поразка чи виграш в українській культурі», - пише автор [3, с 6].

Свої міркування щодо методів навчання та їх класифікації вчений ґрунтує на двох важливих моментах:

по-перше, на традиційному визначенні навчального процесу як прямої та постійної взаємодії вчителя та учня. При цьому він вважає, що учень є центральною фігурою навчального процесу — він працює (навчається), а вчитель — його працю організовує (викладає);

по-друге, вбачаючи головним критерієм класифікації методів навчання співвідношення таких якостей як «активність» і «пасивність», виділяє два підходи до їх визначення - догматичний і генетичний.

Догматичний метод навчання трактується як такий, що забезпечує учня певним запасом знань через запам'ятовування їм інформації. Тут школу цікавить не процес мислення, а наслідок, з цього приводу О. Музиченко пише: «На прапорі давнішої догматичної концепції було написано гасло - знати. Знати, учні повинні якомога більше знати, засвоїти пам'яттю. З цього й грізний, вічно-ненажерливий молох школи — засвоєння матеріалу» [4, с. 15]. Діяльність вчителя тут — домінуюча. Діяльність учня — пасивна, статична.

Метагенетичного методу навчання - розвиток самостійності мислення дитини, поліпшення його здібності до міркувань і висновків. Застосування цього методу, на думку вченого, «усуне одне з найбільших лих сучасної освіти молоді - обтяження мертвим матеріалом, засвоєним пам'яттю, котре відбирає кращі сили й не дає ні духові, ні тілові правильно рости і розвиватись». Воно покращить працездатність і учня, і вчителя тоді, коли «перш за все буде ставитись питання: як це сталося?, як це розвинулося?», коли школу буде цікавити процес мислення [4, с. 15].

Діяльність учня тут — активна, в основі лежить «принцип переробки матеріалу самими учнями, висока розцінка в дитини вольового елемента, що організує її свідомість, а через те виставляє гасло - думати».

Діяльність учителя - передбачає, що він постійно дає дитині шанс на творчість. Такий метод важкий для вчителя, але з педагогічного погляду найцінніший, на думку автора.

О. Музиченко був прихильником генетичних активних методів навчання. При їх використанні хід уроку схематично можна накреслити таким чином: висловлено умову, з

якої можна виходити та точно означено мету. «Учень А робить перший крок до цієї мети, учень Б вважає цей крок вірним і робить другий, учень В третьою думкою одходить відтеми, учень Г повертається на попередній шлях - і таким чином у постійному шуканні знаходить мету», - пише автор [3,с.31]. Діяльність при свідомості в кожний момент її мети становиться самодіяльністю. Генетичний активний метод навчання здійснюється в формі діалогу між його учасниками та приводить до перегляду існуючої ролі вчителя на уроці. Задача вчителя тепер - організувати, направляти, підтримувати цей діалог, будучи його рівноправним учасником..

Доречним прикладом активного методу буде викладання навчального матеріалу у школі професора В. Рейна, керівника кафедри педагогіки енського університету, директора практичної школи при університеті, де Олександр Федорович стажувався під час свого закордонного відрядження. Педагоги школи В. Рейна називають таку активну форму викладання методом розвиваючого навчання.

Діяльність учителя спрямована тут на збудження в учня самостійного мислення, відшукування внутрішнього зв'язку й логічних відношень між фактами. Він пише: «У цих школах мене здивувала майже цілковита відсутність запитань з боку вчителя: учня ставлять у становище дослідника, йому в декількох словах переказують дані для вирішення питання, дають факти, довідки, решту доручають класу. Діти самі висловлюють міркування, поправляють і доповнюють їх, роблять: узагальнення. Дивлячись з боку, здається, що роль вчителя займає тут останнє місце. Намітивши мету уроку, він звичайно майже мовчки йде за учнями: вони говорять, задають питання, критично відкидають невдатні думки своїх товаришів. Але вчитель повинен в цей час уважно стежити за ходом думок у класі, і вдатно користуючись апперцепцією маси, тільки на головних зворотних пунктах ставити віхи. Спосіб - тяжкий для педагога: треба знати клас і дійсний обсяг його уявлень, мати широкі знання в своїй галузі, пильно стежити за учнями і їх відповідями, щоб хутко оцінювати їх, використовуючи навіть невдатні, треба пристосовуватись до дитячого розуміння й угадувати, жити на уроці, а не викладати те, що приготовлене за столом для писання; Спостерігаючи таке навчання, я почував себе наче в лабораторії людської думки й міг цілком зрозуміти слова філософа, який каже, що коли б йому запропонували на вибір в одній руці готову істину, а в другій - тільки шлях до істини, то він без вагання вибрав би останній» [4, с.29].

Управління навчальною діяльністю з боку вчителя при реалізації активних методів навчання здійснюється таким чином, що педагогічне управління переходить у самоуправління учнів. Основні правила такого, переходу:

1. Усе, що учні можуть виконати без допомоги, мають виконати самостійно. О. Музиченко пише: «Питаючи учнів і ждучи після цього від них самостійної праці, учитель робить так саме як би робив ватажок війська, котрий спершу наказує обеззброїти своїх козаків, а потім битися з ворогом». Для забезпечення активності методу навчання, на його думку, «питання про питання треба поставити під питання» [3].

2. Учитель має сублімувати інтерес дитини до пізнавальної активності, але «залишатися закулісним організатором, який не сполохує самостійність учня, але веде її по наміченому шляху», - пише вчений [3, с.41].

Підсумовуючи сказане, виділимо основні ідеї про розвиток дитячої особистості, що зберігають своє значення для сучасної шкільної освіти в Україні: творчість, самостійна думка учня, самодіяльність, можливість самовизначення; самостійного розвитку своїх здібностей, мінімум вербалізму, пригнічуваної авторитетності вчителя.

- 2.Калмыкова З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. - М., 1981. — 200 с.
3.Музыченко А.Ф. Чтение и культура слова в современной школе. — М., 1930. — 55 с.
4,Музыченко О.Ф. Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці. - К., 1919.-109 с.
5,Папмарчук,В- Навчаючи, розвивати і виховувати / В. Паламарчук // Директор школи. - 2004. - Вил. »12.-С.
6-9.
б.Репкин В. Что такое развивающее обучение? / В. Репкин // Директор школы. - 2003. - Вып. №4. - С. 18-21.

Стаття присвячена проблемам виховання розуму дитини, розвитку його творчого потенціалу в процесі знюстійної пізнавальної діяльності.

Ключові слова: самостійність, розвиток, саморозвиток.

Статья посвящена проблемам умственного воспитания ребенка, развития его творческого потенциала б/процессе самостоятельной познавательной деятельности.

Ключевые слова: самостоятельность, развитие, саморазвитие.

The article is derated to the problems.of mental up-bringing of the child, higher creative potential development suing the cognitive, self-confident activities of the personality. Key words sel f-conf i den ce, devel opment, self-devel opment.